

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТИ МОЛОДІ

УДК 37.015

О. В. КУЗЬМЕНКО, канд. пед. наук, доц., НТУ «ХП»;
Н. Б. РЕШЕТНЯК, канд. екон. наук, доц., НТУ «ХП»

ЗАРУБІЖНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ВМІНЬ

У статті викладено методику формування громадянських вмінь в учнів старших класів середніх шкіл США. Обґрунтовується доцільність її використання в школах і вищих навчальних закладах України. Аналізуються дидактичні та методичні аспекти формування в учнів двадцяти чотирьох вмінь свідомого компетентного громадянина, що поділяються на три види: суто громадянські, дослідницькі і навички критичного мислення. Кожна група вмінь містить вісім узагальнених дій, якими суб'єкти навчально-пізнавальної діяльності повинні усвідомлено володіти. Зазначена методика формування громадянських вмінь описана у підручнику з громадянознавства, що застосовується у старших класах сучасних американських шкіл.

Ключові слова: методика формування, громадянські вміння, зарубіжна педагогіка, навички критичного мислення, дослідницькі вміння, свідомий громадянин.

Вступ. Важливим завданням середньої та вищої шкіл України є виховання патріота і свідомого громадянина. Навчальні дисципліни гуманітарної спрямованості, що викладаються в українських школах і вищих навчальних закладах спрямовані, зокрема, на засвоєння учнями і студентами вмінь і навичок, необхідних в умовах демократії, правової держави і цивілізованого громадянського суспільства. Цю специфіку відбивають державні документи в галузі освіти, сучасні дидактичні дослідження, педагогічна практика. Українські педагоги активно обговорюють зазначену проблему, дискутують стосовно номенклатури вмінь і навичок компетентного громадянина України, методики їх формування. З огляду на це певну цінність для дослідників, викладачів і методистів набуває відповідний педагогічний досвід провідних демократичних країн, зокрема, США.

© О. В. Кузьменко, Н. Б. Решетняк, 2014

Аналіз досліджень і публікацій. В американській педагогіці проблема формування громадянських вмінь розробляється досить давно, існують різні точки зору щодо їх номенклатури, змісту, технології цього процесу. У даній статті ми зосередимось на вивченні американського шкільного підручника з громадянства як засобу формування зазначених вмінь. При цьому будемо спиратися на навчальну книгу: Fraenkel J.R., Kane F.T., Wolf A. *Civics: Government and Citizenship* // Needham – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2012. – 554p. Цей підручник застосовується у старших класах і має на меті, зокрема, забезпечення засвоєння (вдосконалення) учнями 24 вмінь. Автори підручника поділяють їх на три види: суто громадянські (citizenship skills), вміння, пов'язані з критичним мисленням (critical thinking skills) та пізнавальні, дослідницькі вміння (study skills). Кожна група вмінь містить рівну кількість (вісім) узагальнених дій, якими учні повинні усвідомлено володіти. Ця класифікація досить умовна і, як буде далі видно, суперечлива.

Метою даної статті є вивчення зарубіжного педагогічного досвіду в аспекті формування у старшокласників громадянських вмінь та навичок, критичне його осмислення і пошук шляхів використання найкращих здобутків американських педагогів у навчально-виховному процесі середньої і вищої школи України.

Основні результати дослідження. До *суто громадянських* вмінь автори підручника відносять: аналіз повідомлень засобів масової інформації; написання листа представникові влади; вміння правильно реєструватися для голосування; знаходження доступної юридичної допомоги; пошук оперативної інформації про діяльність уряду; проведення соціологічного опитування; навички спільної роботи в групах; обґрунтований вибір професії. *Вміння, пов'язані з критичним мисленням:* виокремлення основної ідеї в тексті; прийняття раціональних рішень; порівняння явищ соціальної дійсності; розрізнення фактів і думок; правильне формулювання запитань; розпізнавання політичної упередженості; вміння оцінювати ступінь обґрунтованості інформації; визначення тенденцій і передбачення наслідків подій. Як *пізнавальні* вміння автори розглядають: дослідження інформації; використання таблиць і схем; правильний аналіз політичної фотографії; вміння працювати з графіками; складання плану; вивчення інформації, пов'язаної з виборами; стислий виклад інформації; тлумачення політичної карикатури. Текстовий та наочний матеріал підручника, безпосередньо пов'язаний із формуванням того або іншого вміння, розташований у ньому під рубрикою «Удосконалення твоїх вмінь». Цей матеріал має стандартний обсяг – одну сторінку, розміщується після певних параграфів кожного розділу підручника і не завжди відповідає його змісту.

У багатьох випадках робота учнів над засвоєнням або вдосконаленням того чи іншого вміння сприяє більш глибокому розумінню ними базових

вої інформації розділу. Наприклад, навчальний матеріал, призначений для опрацювання навички писати листа члену законодавчого органу, входить до розділу «Конгрес». В деяких випадках зазначена робота переважно розширює відомості, які містить підручник. Так, вміння працювати із ЗМІ формується в межах розділу «Конституція США». Слід зазначити, що згадані 24 вміння засвоюються школярами у ході послідовного вивчення 84 параграфів підручника. Навчальний матеріал, призначений для формування відповідного вміння, має у більшості випадків трикомпонентну структуру: невеликий текст мотиваційного характеру; поради щодо ефективного засвоєння цього вміння; декілька завдань для його опрацювання. Перейдемо до характеристики *методики* формування деяких із зазначених вмінь, яку пропонують автори підручника.

Мабуть не випадково з-поміж суто громадянських вмінь на перше місце вони ставлять *роботу школярів із ЗМІ*. Учням нагадують, що у світі щоденно відбуваються тисячі важливих подій. Вказується також, що поінформованість людей значною мірою залежить від преси, радіомовлення, телебачення, Інтернету. Громадянин повинен вміти аналізувати їх повідомлення. Газети, кажуть учням, містять більш деталізовану інформацію, ніж телебачення, однак теленовини і Інтернет відбивають події оперативніше. Зазвичай газетні статті мають досить стандартний формат. Заголовок публікацій, як правило, віддзеркалює їх головну ідею. Найактуальніші статті та репортажі друкуються на перших шпальтах. Перші їх речення часто несуть найважливішу інформацію. Автором матеріалу може бути як окрема людина, так і агенція новин. Побудова теленовин нагадує розташування газетної інформації: повідомлення про головні події передують іншим і, як правило, супроводжуються відеорепортажами.

Школярам дають поради, які, на думку авторів, повинні допомогти їм стати критичними споживачами інформації. Зокрема, вказується, що коли газети подають новини, то нерідко їх оцінки викладаються окремо, в колонці редактора. У теленовинах таку роль можуть відігравати спеціальні коментарі. Новини мають часові та просторові обмеження. Жодна газета або телеканал не здатні охопити всього. Той, хто хоче бути більш поінформованою людиною, мусить знайомитися з більш ніж одним джерелом інформації. Увагу школярів також звертають на те, що новини – це бізнес. Газети хочуть, щоб їх тираж зростав, а телеканали зацікавлені у підвищенні свого рейтингу. Тому редактори відбирають новини, значною мірою виходячи з їх цікавості (привабливості). Наприклад, драматичне врятування когось на морі може зайняти більше місця, ніж суха (але важлива) політична промова. Учням пропонуються два наступні завдання. 1. Треба відповісти, до якого засобу масової інформації доцільніше звернутися, якщо громадянин хоче мати повний опис нової урядової пропозиції щодо бюджету? 2. Необхідно подивитися вечірню інформаційну програму по теле-

приймачу і записати суть головної новини. Потім слід прочитати про те ж саме на наступний день в газеті та зробити порівняння.

Написання листа конгресмену. Повідомляється, що будь-яка людина може письмово звернутися до представника свого штату у вищому законодавчому органі країни. Деякі офіси конгресменів щотижнево отримують до 10 тис. листів від виборців. Більшість сенаторів і членів Палати представників Конгресу приділяють значну увагу думкам виборців щодо законопроектів. Їхні помічники ведуть підрахунок того, скільки листів надходить «за» та «проти». Написавши законодавцю, кажуть учням, можна безпосередньо вплинути на політичне рішення. Вказуються інформаційні джерела, до яких вони можуть звернутися, щоб з'ясувати прізвище та службову адресу представника свого штату у Конгресі. Школярам також радять під час написання листа дотримуватися наступних рекомендацій. Не слід його друкувати, доцільніше акуратно написати. На тому ж аркуші необхідно зазначити дату і свою адресу. Звертаючись до політика, треба виявити повагу. В основній частині листа слід чітко визначити свою позицію щодо законопроекту або певного його положення. Доцільно точно послатися на номер і назву документу, про який ідеться. Необхідно впевнитися, що конгресмен отримує лист своєчасно, тобто, до початку голосування. Важливо також поцікавитися, яку точку зору він має щодо законопроекту – це буде означати, що на його відповідь чекають. Закінчуючи лист, треба знову виявити пошану до адресату. Послання слід закінчувати власним підписом. Насамкінець доцільно впевнитися, що адреса конгресмена написана правильно. Школярам пропонуються два наступні завдання. 1. Треба віддати вмотивовану перевагу одному з двох фрагментів листа сенатору: «Я пишу на підтримку законопроекту «Про чисту воду», який би забезпечив гроші для очистки озера Бун. Я наполегливо раджу Вам підтримати цей законопроект»; «Будь ласка, очистіть озеро Бун, бо Ви розумієте, що рибалка та купання в ньому заборонені ось вже два роки». 2. Слід дізнатися імена та прізвища місцевих обранців народу і написати комусь з них листа з приводу гострої місцевої або загальнонаціональної проблеми.

Пошук інформації про діяльність уряду. Учням говорять, що свідомий громадянин потребує оперативну інформацію про рішення, які приймає або планує ухвалити влада. Звертається увага на наявність трьох рівнів влади у США: федерального, штатів та місцевого самоврядування. Громадянина важливо також знати, які послуги суспільству надають різноманітні уповноважені органи та агенції. Наприклад, він має право отримати відомості щодо правил дорожнього руху, доставки пошти, прибирання сміття. Школярам пропонують перелік різних установ і служб (муніципалітет, управління шкіл, пожежна охорона, медична допомога, служба пошт, служба у справі ветеранів та ін.). Їх просять уявити, що вони хочуть розв'язати конкретну проблему, яка знаходиться у компетенції місцевої

влади. Насамперед слід визначити службу або посадову особу, з якою прийдеться зв'язатися телефоном. Пропонуються рекомендації, що сприятимуть ефективності розмови. Так, спочатку треба назвати свої ім'я, прізвище, місто або селище. Необхідно пояснити мету, з якою робиться дзвінок. На початку розмови може з'ясуватися, що необхідно зв'язатися з іншим департаментом або людиною. Слід бути ввічливим, терплячим і, за необхідності, наполегливим. На останок треба подякувати співбесіднику за допомогу. Його прізвище бажано запам'ятати – на випадок можливого дзвінка або зустрічі у майбутньому. Учням пропонується два наступні завдання. 1. Необхідно переписати у зошит наведений у підручнику перелік місцевих служб і установ. Потім – виписати з телефонної книги їх номери. 2. Слід визначити, до якої служби доцільно звернутися, якщо на вулиці прорвало трубу? Якщо учень хоче зайнятися тим або іншим видом спорту?

Проведення соціологічного опитування. Школярам пропонується уявити себе керівником виборчого штабу свого друга Сема Ханта, який балотується на посаду президента органу учнівського самоврядування. Вибори відбудуться за місяць і треба з'ясувати його шанси на перемогу. Для цього доцільно провести вивчення громадської думки. Слід зробити це в межах чотирьох основних етапів. Спочатку необхідно вирішити, кого опитувати, тобто, визначити коло респондентів. Підкреслюється, що можливість досліджувати думки всіх людей виникає рідко. Наводиться приклад, як перед загальнонаціональними виборами соціологи враховують точки зору членів політичних партій, безпартійних, чоловіків та жінок різного віку, представників багатьох професій, мешканців усіх регіонів країни. Школярам кажуть, що у випадку з Семом Хантом можна опросити учнів різних класів (хлопців і дівчат), представників неформальних груп. На другому етапі треба підготувати запитання. Вони не повинні мати рис упередженості, прихильності до того або іншого кандидата, впливати на відповіді респондентів. Наприклад, не слід формулювати запитання таким чином: «Чи не думаєте Ви, що Сем Хант буде хорошим президентом?» Більш доречно буде так: «За якого з кандидатів Ви б віддали голос, якщо б вибори відбулися сьогодні?» Запитання мусять бути прямими і вимагати конкретних відповідей. Також підходять запитання, які мають багато варіантів відповіді. На третьому етапі необхідно зібрати дані. Учням говорять, що окрім безпосереднього спілкування із респондентами можна скористатися телефоном. Але такий спосіб опитування забирає багато часу. Можна також використати поштові картки. При цьому слід мати на увазі, що якщо пропонувати респондентам письмово відповідати на листівках, то значна їх частина зазвичай не повертається. Інколи доцільно надіслати респондентам поштові картки із заздалегідь написаними варіантами відповіді, потім їх зібрати. Підкреслюється, що останній спосіб краще за все спрацьовує, коли вибіркова сукупність є відносно невеликою. На останньому етапі опиту-

вання треба проаналізувати зібрані дані. Школярам радять їх ретельно фіксувати і під час осмислення інформації шукати закономірності. Наприклад, вдалося встановити, що учні, які хочуть підтримати Сема Ханта, віддають перевагу вирішенню майбутнім президентом спортивних питань. Знаючи це, Сем міг би пояснити «виборцям», чому він вважає важливими також інші проблеми. Тоді його «виборча кампанія» була б більш вдалою. Увагу учнів звертають на те, що добре сплановане і проведене опитування дозволяє вивчати громадську думку досить точно. Але завжди є певна імовірність похибки. Опитування відбиває лише загальну тенденцію. Школярам пропонуються два наступні завдання. 1. Треба визначити, які ще два важливих запитання учні включили б у своє опитування під час «передвиборної кампанії» Сема Ханта. 2. Необхідно обґрунтувати, яке з питань найбільш підходить для соціологічного опитування: «Що, на Вашу думку, є найважливішою проблемою навколишнього природного середовища?»; «Оскільки забруднення є актуальною екологічною проблемою, чи не слід проголосувати за кандидата, який розглядає боротьбу з ним як своє пріоритетне завдання?»

Прийняття рішень. Учням кажуть, що громадянам щодня доводиться приймати різноманітні рішення. При цьому нерідко треба робити певний вибір. Їм також нагадують, що батьки-засновники США теж приймали рішення, причому такі, які мали значення для майбутнього нації. Увагу школярів звертають на те, що вже зараз вони приймають рішення, важливі для їх «дорослого» життя. Наприклад, велике значення має вибір між поглибленими зайняттями з мистецтва та у комп'ютерному класі. В іншому випадку важливо почати тренуватися у спортивному клубі. Деякі рішення, які приймають громадяни, мають економічний, інші – політичний характер. У першому випадку людина може мати на меті покупку автомобіля, в другому розмірковувати, якого кандидата на пост Президента США варто підтримати. Незалежно від характеру рішення, говорять учням, процес його прийняття припускає певний алгоритм (див. рис. 1).

Рис. 1 – Процес прийняття рішення

Увагу школярів звертають на те, що окремі проблеми одразу мають очевидне рішення. Інші вимагають більших роздумів, наприклад, чи поступати у коледж. Іноді проблема є більш складною, ніж здається. Якщо «розділити» її на складові, розв'язання полегшується. Доцільно, радять учням, шукати витоки проблеми. Має також сенс поговорити з іншими людьми, бо вони можуть знайти більш просте рішення проблеми. Коли її суть з'ясовано і є перелік можливих рішень, доцільно зібрати додаткову інформацію. Після цього варіанти ймовірних рішень можуть бути уточненими. Школярам кажуть, що порівнюючи переваги та недоліки того чи іншого рішення, доцільно фіксувати їх на різних боках паперу. Зазначається також, що вибір, який є правильним для одних людей, може виявитися недоречним для інших. Це пов'язано з їх різними цінностями та цілями. Далі рекомендується підготувати план необхідних дій, намітити реалістичні кроки для реалізації рішення. Пропонуються два наступні завдання. 1. Треба уявити, що після крадіжки в школі за розпорядженням дирекції було обшукано учнівські шафочки для речей. Необхідно підготувати перелік можливих рішень, які може прийняти «обшуканий» учень, вважаючи свої права порушеними. 2. Слід порівняти переваги та недоліки кожного з цих рішень, беручи до уваги свої цілі та цінності. Треба обґрунтувати вибір кінцевого рішення.

Розрізнення фактів і думок. Школярі знайомляться з фрагментом діалогу між адвокатом і свідком. Захисник запитує, де був свідок в ніч на 12 травня. Останній відповідає, що знаходився вдома і дивився разом з братом телепередачу. Школярів запитують: чи є твердження свідка фактом? Або це думка? Як можна визначити різницю між ними? Підкреслюється, що, наприклад, під час судового засідання факти мають вирішальне значення. Суддя та присяжні не можуть ґрунтувати свої рішення на припущеннях. Громадянин повинен вбачати різницю між фактами та думками, зокрема, читаючи газетну статтю або слухаючи політичну промову. Пояснюється, що факт – це те, істинність чого може бути доведена. Він є реальністю незалежно від того, вірять в нього чи ні, знають про нього або нічого не чули. Факти нерідко можуть супроводжуватися інформацією, яка їх обґрунтовує. В свою чергу, думка – це дещо таке, в що людина або група людей вірить. На відміну від фактів, думки можуть бути не лише істинними, а й помилковими. У першому випадку думки спираються на факти, у другому – на бажання людей або забобони. Увагу школярів звертають на існування певних слів-підказок, завдяки яким можна відрізнити факт від думки. Так, твердження, яке містить словосполучення «я думаю (вважаю)», супроводжує думку. З іншого боку, речення, яке починається зі слів «дослідження показують» – напевно факт. Учнів просять проаналізувати два наступні твердження і аргументовано визначити, яке з них є фактом? 1. «Сандра Дей О'Коннор – перша жінка, яка працювала у Верховному Су-

ді США». 2. «Верховному Суду слід було б мати принаймні чотирьох жінок-суддів». Далі пропонуються ще два завдання. 1. Яке з наступних тверджень є думкою: «м.Вашингтон розміщений між Вірджинією і Мерілендом»; «Вашингтон є найкрасивішим містом США»? 2. Спираючись на матеріал минулих уроків, слід визначити, яке з двох тверджень містить невірну інформацію: «американські суди переважно мають справу з вбивствами та політичними скандалами»; «суди головним чином розбирають мало-значні тяжби між громадянами». Останнє завдання супроводжується коментарем, що громадянин повинен критично сприймати інформацію навіть тоді, коли вона містить факти.

Висновки. Наведені елементи досвіду зарубіжних педагогів у сфері громадянської освіти школярів свідчать про доцільність цілеспрямованої, педагогічно обґрунтованої роботи в напрямку формування спеціальних (громадянських) вмінь. Умовами ефективності цієї роботи є: врахування вікових й індивідуальних особливостей суб'єктів навчання, дидактично доцільна організація їх ділового спілкування, забезпечення позитивної стійкої мотивації пізнавальної діяльності учнів і створення проблемних ситуацій на занятті. Найважливішими громадянськими вміннями, зокрема, є навички критичного мислення і самостійного дослідження.

Список літератури: 1. Громадянська освіта: Навч. посібник для 11-го кл. загальноосв. навч. закл. – К. : Генеза, 2012. – 200 с. 2. Громадянська освіта: Книга для вчителя. – Львів : Тека, 2010. – 158 с. 3. *Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька Л. В.* Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька // Навч.-метод. посібник. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 2008. – 252 с. 4. *Лозова В. І., Троцько Г. В.* Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посібник / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків : Харк. друкарня, 2006. – 286 с. 5. Ми – громадяни України: Методичний посібник з громадянської освіти / За ред. О. Пометун. – Львів : НВФ «Українські технології», 2012. – 148 с. 6. *Мицик Л.* Громадянська освіта в Сполучених Штатах Америки, Канаді та Англії: порівняльний аналіз / Л. Мицик // Історія в школах України. – 2002. – №2. – С. 46–48. 7. *Пометун О., Гупан Н.* Підручник як засіб виховання громадянина / О. Пометун, Н. Гупан // Історія в школах України. – 2005. – № 4. – С. 19–24.

Bibliography (transliterated): 1. *Hromadyans'ka osvita: Navch. posibnyk dlya 11-ho kl. zahal'noosv. navch. zakl.* Kyiv : Heneza, 2012. Print. 2. *Hromadyans'ka osvita: Knyha dlya vchytelya.* Lviv : Teka, 2010. Print. 3. *Ihnatenko, P. R., V. L. Popluzhnyy, N. I. Kosaryeva, and L. V. Kryts'ka. Vykhovannya hromadyanyna: Psykholohopedahohichnyy i narodoznavchyy aspekty.* Kyiv: In-t zmistu i metodiv navchannya, 2008. Print. 4. *Lozova, V. I., and H. V. Trotsko. Teoretychni osnovy vykhovannya i navchannya: Navch. posibnyk.* Kharkiv : Khark. drukarnya, 2006. Print. 5. *My – hromadyany Ukrainy: Metodychnyy posibnyk z hromadyans'koyi osvity.* O. Pometun, ed. Lviv : NVF Ukrayins'ki tekhnolohiyi, 2012. Print. 6. *Mytsyk, L. "Hromadyans'ka osvita v Spoluchenykh Shtatakh Ameryky, Kanadi ta Anhliyi: porivnyal'nyy analiz." Istoryia v shkolakh Ukrainy No. 2 (2002): 46–48.* Print. 7. *Pometun, O., and N. Hupan "Pidruchnyk yak zasib vykhovannya hromadyanyna. " Istoryia v shkolakh Ukrainy No. 4 (2005). 19–24.* Print.

Надійшла (received) 05.12.2014.